

УДК. 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.32>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ГРОМАД ЗАВДЯКИ ТУРИЗМУ

Петрова Н.О.,
*доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0003-4242-2212
e-mail: natalochkapetrova25@gmail.com*

Сорока Ю.С.,
*здобувачка вищої освіти рівня магістр юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету
e-mail: yuliasoroka918@gmail.com*

Петрова Н.О., Сорока Ю.С. Організаційно-правове регулювання сталого та соціального розвитку сільських територій та громад завдяки туризму.

Статтю присвячено аналізу організаційно-правового регулювання сталого та соціального розвитку сільських територій і громад завдяки туризму. Розкрито значення сільського зеленого туризму як інструменту диверсифікації доходів, збереження людського капіталу, активізації місцевої економіки, що в свою чергу забезпечить розвиток сільських територій та сприятиме соціально-економічному розвитку громад. Проаналізовано чинне законодавство України, зокрема, «Про туризм», «Про особисте селянське господарство» і стратегічні документи. Дослідження показало, що відсутність упорядкування положень в законодавстві та стратегічних актах, що стосуються правового регулювання сфери туризму, містять розбіжності в термінах та поняттях в нормативно-правових актах, що не сприяє правовій визначеності. Здійснено порівняння й аналіз планів реалізації Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій 2024 року та Концепції розвитку сільських територій 2015 року, відповідно, дійшли висновку, що в Плані заходів з реалізації у 2025-2027 роках Стратегії 2024 року має місце зниження деталізації інструментів і механізмів розвитку сільських територій, ідентифіковано слабку увагу до сільського зеленого туризму, як диверсифікованого виду діяльності та відсутність чітких процедур його інтеграції у місцеві стратегії територіальних громад. У дослідженні звернуто увагу, що одним організаційно-правових напрямків забезпечення розвитку зміцнення сільських територій та соціально-економічного розвитку громад є кластеризація в туристичній сфері. Дійшли висновку, що на сьогодні залишається невизначеною правова підстава функціонування кластерів у сфері туризму через відсутність правового регулювання кластерів, як об'єднань, що може стати бар'єром для отримання державної підтримки. Акцентовано увагу на необхідності запровадження дієвого механізму державної підтримки у вигляді надання безоплатних чи частково оплатних консультаційних (дорадчих) у поєднанні систем AKIS (Agricultural Knowledge and Innovation System) та Державного аграрного реєстру.

Ключові слова: державно-правове регулювання, сталий розвиток, соціальний розвиток, сільські території, територіальні громади, туризм, сільський зелений туризм, Спільна сільськогосподарська політика ЄС, кластер, регіональна політика, державна підтримка.

Petrova N.O., Soroka Y.S. Organizational and legal regulation of sustainable and social development of rural areas and communities through tourism.

The article is devoted to the analysis of organizational and legal regulation of sustainable and social development of rural areas and communities through tourism. The significance of rural green tourism is

revealed as a tool for income diversification, preservation of human capital, and activation of the local economy, which, in turn, ensures the development of rural areas and contributes to the socio-economic growth of communities. The current legislation of Ukraine, in particular, the Laws «On Tourism» and «On Private Peasant Farming» as well as strategic documents, has been analyzed. The study found that the lack of harmonization of provisions in the legislation and strategic acts related to the legal regulation of the tourism sector leads to inconsistencies in terms and concepts in regulatory acts, which undermines legal certainty. A comparison and analysis of the implementation plans of the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas 2024 and the Concept for the Development of Rural Areas 2015 was conducted. It was concluded that the Action Plan for the Implementation of the 2024 Strategy for 2025-2027 demonstrates a decrease in the level of detail of instruments and mechanisms for rural development. Insufficient attention to rural green tourism as a diversified type of activity and the lack of clear procedures for its integration into local strategies of territorial communities were identified. The study emphasizes that one of the key organizational and legal directions for ensuring the strengthening and sustainable development of rural areas and the socio-economic progress of communities is clustering in the tourism sector. It is concluded that the legal basis for the functioning of clusters in tourism remains undefined due to the absence of legal regulation for clusters as associations, which may become a barrier to obtaining state support. Attention is drawn to the need to introduce an effective mechanism of state support in the form of free or partially paid consulting (advisory) services combined with the Agricultural Knowledge and Innovation System (AKIS) and the State Agrarian Register.

Key words: state and legal regulation, sustainable development, social development, rural areas, territorial communities, tourism, rural green tourism, EU Common Agricultural Policy, cluster, regional policy, state support.

Постановка проблеми. Сталий і соціальний розвиток сільських територій та громад є важливими стратегічними цілями та одними з основних напрямків розвитку країни в цілому. Адже сільські території та населення, що на них проживає, вносять значний вклад у формування продовольчої безпеки, збереження національної культури та традицій, сприяють збереженню сталих практик ведення сільського господарства, що свідчить про значний потенціал щодо створення робочих місць та забезпечення зайнятості в сільських громадах. Сільські території є основою європейського суспільства та серцем економіки ЄС [1]. Важливість сталого розвитку сільських територій підкреслюється в розділі 17 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію), що присвячена сільському господарству та розвитку сільських територій. Відповідно Угоди про асоціацію співробітництво між державами Європейського Союзу (далі – ЄС) та Україною полягає, серед іншого, у співробітництві з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема, шляхом поступового зближення політик та законодавства [2]. Тому вбачається надзвичайно важливим сформулювати євроорієнтоване дієве стратегічне та правове забезпечення розвитку сільських територій на сталих та соціально-прямованих засадах, врахувавши всі необхідні важелі розвитку сільських територій, включаючи диверсифіковані види господарювання в сільській місцевості, такі як туризм, зокрема сільський зелений туризм.

Стан опрацювання проблематики. В численних наукових працях дослідників пропонувалися різновекторні пропозиції щодо удосконалення сталого та соціального розвитку сільських територій та громад в тому числі й завдяки туризму. Серед таких вчених слід відмітити таких як: Бакай Ю.Ю., Гафурова О.В., Єрмоленко В.М., Карташова О.Г., Кульчій І.М., Курман Т.В., Статівка А.М., Тітова В.І., Туєва О.М., Уркевич В.Ю. та інші. Так, у дослідженнях Статівки А.М., Кульчій І.М. сільський туризм розглядається як напрям диверсифікації сільських територій, який потребує належного правового забезпечення, що в свою чергу є передумовою сталого розвитку сільських територій [3]. В публікації Бакай Ю.Ю. та Тітової В.І. охарактеризовано сільський зелений туризм як невід’ємна складова частина комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій [4]. Карташова О.Г. досліджувала проблеми державного регулювання зеленого туризму в Україні та його інституціонального розвитку, де акцентується увага на досягненні сталого розвитку сільських територій за рахунок зусиль держави забезпечити альтернативну зайнятість і несільськогосподарську діяльність в сільських умовах [5]. Табенська О.І. акцентує увагу на розвитку сільських територій, як пріоритетному напрямку діяльності місцевої влади за рахунок сільського зеленого туризму [6]. Паньків Н.Є. окреслює ресурсний потенціал агротуризму та його значення для розвитку сіль-

ських територій та громад [7]. Туєва О.М. дослідила проблемні питання правового регулювання сільського зеленого туризму та його роль в розвитку сільських територій [8]. Окрім того, узагальнення зарубіжного дослідження показує, що туризм, інтегрований у регіональні політики, здатен підвищувати ефективність досягнення цілей сталого розвитку – від збереження біорізноманіття до інклюзії та зайнятості за наявності системи регулярного моніторингу й ефективного управління [9]. Разом з тим, враховуючи вже сучасні економічні та соціальні умови і євроінтеграційні орієнтири, існує необхідність сфокусуватися на комплексному аналізі наукової літератури, нормативно-правових актів та стратегічних документів України та ЄС для надання пропозицій щодо удосконалення організаційно-правового регулювання соціального та сталого розвитку сільських територій та громад завдяки сільському зеленому туризму, що є **метою** дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток сільських територій та соціальний розвиток громад постає важливим не лише через зобов'язання України щодо співпраці у сфері розвитку сільських територій згідно Угоди про асоціацію та зумовлено необхідністю наближення законодавства в означеній сфері, але й для утримання людей в сільській місцевості, збереження сільського укладу населення на цій території, забезпечення його зайнятості, відповідного соціально-економічного рівня регіону. Особливо такі питання актуалізуються в складних соціально-економічних умовах, що спричинені військовою російською агресією.

В Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року (далі – Стратегія 2024) встановлено окрему стратегічну ціль 7 – створення умов для розвитку сільських територій, що передбачає її реалізацію через наступні завдання, такі як: новий підхід до сільського розвитку, що буде здійснюватися через розвиток місцевих сільських територіальних громад, «на місцях». Адже окремими факторами, що вплинули на прийняття Стратегії 2024 є «зниження рівня зайнятості населення, погіршення демографічної ситуації у сільській місцевості, неефективність заходів для підтримки фермерів-початківців та новостворених господарств, сприяння сталому розвитку бізнесу на сільських територіях» [10]. Завданнями, що необхідно здійснити для досягнення стратегічної цілі 7 є сприяння підтримки фермерів-початківців, гендерній рівності та запровадження нового підходу до сільського розвитку, що полягає серед іншого в диверсифікації економічної діяльності, що в свою чергу необхідно для сприяння гармонізованому екологічному, соціальному та економічному розвитку. Серед пріоритетних заходів в Стратегії 2024 вважається сприяння створенню робочих місць та трудомістким ініціативам, таким як агротуризм [10], що полягає, насамперед, в ефективному стратегічному та правовому забезпеченні. Разом з тим, в операційному Плані заходів з реалізації у 2025-2027 роках Стратегії 2024 року відмічаємо зниження деталізації інструментів і механізмів розвитку сільських територій, ідентифікуємо слабку увагу до сільського зеленого туризму, як диверсифікованого виду діяльності та відсутність чітких процедур його інтеграції у місцеві стратегії територіальних громад. Натомість, минулий план заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій, що був затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 року, передбачав законодавче врегулювання питання розвитку туристичної та рекреаційної діяльності у сільській місцевості та визначав конкретний індикатор оцінки результативності виконання запланованого, що виражалось в залученні сільських домогосподарств до надання послуг у сфері сільського туризму [11]. Таким чином, вважаємо необхідним деталізувати найменування стратегічного завдання та відповідного заходу Стратегічної цілі 7 (Створення умов для розвитку сільських територій) Операційного Плану заходів з реалізації у 2025-2027 роках Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, а також встановити чіткі індикатори їх виконання, врахувавши необхідність сприяння диверсифікації економічної діяльності в громадах, зокрема в сфері сільського зеленого туризму. Серед проаналізованих стратегічних актів зазначити Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року, що схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року, де вказані пріоритетні види туризму – екологічний (зелений), сільський туризм [12]. Документ фіксує пріоритети брендингу, інфраструктури, інвестиційного клімату й цифровізації, але в частині сільських територій і зеленого туризму містить радше загальні орієнтири, ніж деталізовані механізми підтримки громад і малих суб'єктів господарювання. Тому, на сьогодні наріла необхідність прийняття узгодженої нової стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери, з урахуванням євроінтеграційних векторів в організаційно-правовому регулюванні, а також законодавчої практики ЄС. Адже серед завдань Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., що затверджено постано-

вою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (Додаток 1 до Стратегії) за напрямом «Стимулювання розвитку територій» є «створення ефективних інструментів реалізації державної політики з підтримки розвитку сільських територій з урахуванням критеріїв членства у ЄС та міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» [13]. Відповідно до розділу 16 Угоди про асоціацію, співробітництво держав в межах даної угоди спрямовано серед іншого на стратегічне партнерство між державними, приватними та суспільними інтересами з метою забезпечення сталого розвитку туризму. Співробітництво у сфері туризму повинно здійснюватися на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях та ґрунтується на принципах поваги самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості; важливості культурної спадщини; чіткої взаємодії між туризмом та захистом навколишнього середовища [2]. Таким чином, туризм на сільських територіях повинен здійснюватися на засадах сталого ведення діяльності, що цілком відповідає природі сільського зеленого туризму.

У ЄС підкреслюється наявність фіксованих орієнтирів у туристичній сфері діяльності, слідування цілям сталого розвитку, що в свою чергу логічно стають і базою сталого та соціального розвитку сільських територій та громад. Основними документами, що викладають поточне бачення політики Європейського Союзу в галузі туризму, є: Європейський порядок денний у сфері туризму на період до 2030 року, прийнятий Радою Європейського Союзу 1 грудня 2022 року [14]; Перехідний шлях для туризму, прийнятий Європейською Комісією 4 лютого 2022 року [15].

Цілком слушно зазначено, що розвиток туризму має стати драйвером соціально-економічного та екологічного розвитку громад та регіонів України, подолання наслідків військової агресії, стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць, наповнення місцевих бюджетів [16]. «Розвиток сільського зеленого туризму має велике значення як для туристів, так і для об'єднаної територіальної громади, що сприятиме соціально-економічному розвитку території» [17, с. 27]. Наукові дослідження засвідчують, що саме «зелений» (сільський) та екологічний туризм є найбільш придатними форматами для інклюзивного зростання, адже поєднують диверсифікацію доходів домогосподарств, збереження ландшафтів і розвиток підприємництва у сільській місцевості [7]. Відсутність упорядкування положень в законодавстві та стратегічних актах, що стосуються правового регулювання сфери туризму, містять розбіжності в термінах та поняттях в нормативно-правових актах, що не сприяє правовій визначеності. Так, зокрема, закони України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», формують багатовимірне, але фрагментоване поле регулювання сільського зеленого туризму, про що зазначали неодноразово дослідники. Так, важливим є узгодження понятійно-категоріального апарату між Законами України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», виокремивши вид сільський зелений туризм, надавши йому визначення та встановивши організаційні форми його ведення, зокрема конкретизувавши можливості особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму, встановивши чіткі критерії підприємницької та неекономічної діяльності. Чинні норми Закону України «Про особисте селянське господарство» не повністю узгоджені із вимогами туристичного законодавства й не забезпечують прозорого переходу від самозайнятості членів особистого селянського господарства до мікропідприємництва у сфері гостинності. Прийняття Закону України «Про сільський зелений туризм» стане основою створення правової бази для становлення і розвитку сільського зеленого туризму в Україні» [18, с. 219]. На сьогодні Закон про сільський зелений туризм не прийнято. Хоча існують законопроекти, де пропонуються положення, що регулюють сферу сільського зеленого туризму та декларують основи державної політики та державного регулювання в сфері сільського та сільського зеленого туризму. Так, в Проекті Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» 4299 від 23.10.2003 року (поки єдиний прийнятий в першому читанні [19, с. 137]) визначено, що невід'ємною складовою державної регіональної політики є сприяння розвитку сільського та сільського зеленого туризму, що в свою чергу є одним з шляхів вирішення питання зайнятості населення та соціально-економічного розвитку депресивних територій [20]. Проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» № 5206 від 05.03.2021 року включено до порядку денного для розгляду у Верховній Раді України. Таким чином, давно назріла необхідність окремого правового регулювання сфери сільського зеленого туризму, яке б забезпечило інституційну спроможність управління означеною сферою, як на рівні держави, так і на регіональному рівнях, що встановило б правила функціонування особистих селянських господарств та інших суб'єктів господарювання у сфері туризму на засадах сталого ведення діяльності та соціально-економічної спрямованості.

Ще одним організаційно-правовим напрямком забезпечення розвитку зміцнення сільських територій та соціально-економічний розвиток громад є кластеризація в туристичній сфері. Ресурсна база для запуску туристично-рекреаційних кластерів, зокрема, у післявоєнний період розглядається як один з інструментів економічного відновлення, створення робочих місць і диверсифікації доходів для сільських домогосподарств [21]. Слід зазначити, що чіткого визначення кластеру в законодавстві не наводиться. Хоча, в стратегічних актах звертається увага на необхідність сприяння розвитку кластерів, в тому числі в агросфері [10; 12; 13]. В науково-практичній літературі надається різні визначення. Сутність кластеру зводиться до того, що це об'єднання географічно близьких взаємопов'язаних компаній, в тому числі підприємств, які мають єдину мету у своїй діяльності та отримують підтримку від держави чи місцевих органів влади [22]. Туристичний кластер на державному, регіональному або територіальному рівні демонструє вищу ефективність, оскільки забезпечує можливість формування різноманітного «туристичного кошика», який інтегрує різні види туризму, такі як аграрний, сільський, екотуризм, культурно-пізнавальний тощо [23]. Натомість, дослідники вказують на недосконалість правового регулювання кластерів, зокрема, у сфері туризму. Так, недосконалість законодавчої бази в Україні приводить до того, що багато туристичних кластерів, про які згадується в публікаціях, залишаються неформальними об'єднаннями, які офіційно не зареєстровані [24]. Тобто, через відсутність правового регулювання таких об'єднань залишається невизначеною також і правова підстава їх функціонування, що може стати бар'єром для отримання державної підтримки. Серед існуючих кластерів в інфопросторі можемо назвати туристичний кластер Львівщини [25], що нещодавно відновив свою роботу після призупинення своєї діяльності через повномасштабне вторгнення. Очевидно, є потреба до об'єднання суб'єктів господарювання, осіб, що зайняті в сфері туризму у такий спосіб. Таким чином, кластеризація, як напрямок організаційно-правового регулювання сфери туризму в сільських територіях та громадах, є одним з перспективних. Безумовно, сільські території та громади, а також особи, що здійснюють діяльність у сфері сталого, сільського зеленого туризму потребують державної та регіональної підтримки. Важливим є запровадження дієвого механізму державної підтримки у вигляді надання безоплатних чи частково оплатних консультаційних (дорадчих) послуг тим суб'єктам господарювання, які займаються як сталим сільськогосподарським виробництвом, так і здійснюють діяльність у сфері сільського зеленого туризму відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». У ЄС значні зусилля спрямовані на розбудову сучасних систем дорадництва як частини ширшої системи знань та інновацій у сільському господарстві (Agricultural Knowledge and Innovation System - AKIS). Консультаційні служби виконують не лише інформаційну, а й проєктно-інтеграційну функцію: допомагають виробникам упроваджувати «зелені» практики, відповідати вимогам екосхем, цифровізувати облік і логістику, організовувати демонстраційні ферми та реєр-to-реєр навчання. Такі сервіси прямо вмонтовані в механізми Спільної сільськогосподарської політики (ССП) і фактично виступають ключовим каналом швидкого впровадження інновацій у громади [26]. Слід зазначити, що запровадження досвіду AKIS ЄС передбачено Стратегією 2024, де в межах досягнення стратегічної цілі щодо створення умов для розвитку сільських територій розміщено маркером індикатор виконання завдання даної Стратегії – впровадження пілотного проєкту щодо створення місцевих груп активності в трьох областях України, створення комунікаційної платформи в системі AKIS [10]. Вважаємо, що такі заходи слід здійснювати через інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний реєстр» для швидкого отримання таких дорадчих послуг та подальшого моніторингу та контролю за обсягом наданого фінансування на такі та подібні заходи.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи результати, можемо стверджувати: сільський зелений туризм є ефективним інструментом сталого й економіко-соціального розвитку громад та сільських територій. Діяльність у сфері сільського зеленого туризму сприяє збереженню природного капіталу сільських територій, культури та традицій, унікальності, сільського укладу населення, забезпечення його зайнятості. Важливим аспектом ефективного функціонування туристичної галузі на засадах сталих практик, яким є сільський зелений туризм є насамперед узгодження положень стратегічних актів та нормативно-правових актів, що стосуються діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Необхідним є узгодження понятійно-категоріального апарату між Законами України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», виокремивши вид сільський зелений туризм в Законі України «Про туризм», надавши йому визначення та встановивши організаційні форми його ведення, зокрема конкретизувавши можливості особистих селянських

господарств у сфері сільського зеленого туризму, встановивши чіткі критерії підприємницької та неекономічної діяльності. Сприяння правовій визначеності та удосконаленням правового регулювання стане також прийняття Закону України «Про сільський зелений туризм». Особливої уваги потребує розвиток туристичних кластерів як форми співпраці широкого кола суб'єктів, що задіяні в діяльності у сфері туризму, громади й держави. Адже через відсутність правового статусу туристичні кластери часто залишаються об'єднаннями, що не мають визначеного правового статусу. Тому необхідно законодавчо встановити їхні організаційно-правові основи. Одночасно державна політика має підтримувати функціонування дорадчих служб, що сприятимуть упровадженню інновацій та екологічно орієнтованих практик у сільських громадах. Використання європейського досвіду запровадження системи AKIS може сприяти інтеграції знань, розвитку дорадництва та інновацій, надасть змогу безбар'єрного доступу до необхідної інформації, що в свою чергу прискорюватиме розвиток місцевої економіки. В Україні запровадження моделі AKIS із поєднанням інформаційно-комунікаційної системи Державного аграрного реєстру стане важливим кроком у напрямі цифровізації дорадчих послуг та посилення зв'язку між виробниками, наукою і владою. Водночас реалізація цих підходів потребує чіткої координації між центральними та місцевими органами влади. Лише комплексний підхід – поєднання правового, організаційного та освітнього компонентів – забезпечить стійкість сільських територій та соціально-економічний рівень громад. Підтримка сільського зеленого туризму, кластеризації та системи дорадництва повинна стати основною ідеєю під час формування ефективного взаємоузгодженого та євроорієнтованого законодавства, а також бути складовою державної політики у сфері відновлення регіонів, розвитку сільських територій та громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 30.6.2021. Com(2021) 345 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0345#:~:text=The%20diversification%20of%20economic%20activities,sustainability%20of%20European%20food%20production.>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Статівка А.М., Кульчій І.М. Правове забезпечення сільського туризму як напряму диверсифікації сільських територій. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: кол. мон. 2018. 722 с. С. 260–308.
4. Бакай Ю.Ю. Тітова В.І. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2021. С. 324–327.
5. Карташова, О. (2021). Державне регулювання зеленого туризму в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, (1), 20–25. <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.1.4>.
6. Табенська О.І. Розвиток сільського зеленого туризму. *Економіка та суспільство*. Вип. 52. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-10>.
7. Паньків Н. Є. Перспективи використання туристично-рекреаційних ресурсів для розвитку зеленого (сільського) та екологічного туризму в Івано-Франківській області. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020. № 30 (5). С. 59–65.
8. Туєва О.М. Організаційно-правові заходи забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму. *Актуальні питання публічного та приватного права*. № 2 (16). 2017. С. 29–34.
9. Sylkin O., Krupa O., Borutska Y., Todoshchuk A., Zhurba I. Exploring the impact of international tourism on regional sustainable development: A methodological approach for enhancing effectiveness. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 7, 2023, pp. 2089–2096.
10. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>.

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 489-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text>.
12. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>.
13. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 (в ред. постанови КМУ від 13 серпня 2024 р. № 940). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-%D0%BF#n10>.
14. European Agenda for Tourism 2030. Council conclusions (adopted on 01/12/2022). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15441-2022-INIT/en/pdf>.
15. European Commission, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, *Transition pathway for tourism*, Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2873/344425>.
16. Тимошенко Т., Шевчук О., Шевчук О. Розвиток туризму в громадах і регіонах України в умовах повоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*, (63). 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-124>.
17. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Розвиток зеленого туризму в умовах формування об'єднаних територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 1 (135). 2019. С. 24–28.
18. Петрова Н.О., Курило О.М., Болдін О.В. Державноправове регулювання сфери сільського зеленого туризму: сучасний стан та євроінтеграційні перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/53>.
19. Петрова Н.О., Стрельник В.В. Окремі напрями удосконалення правового регулювання діяльності особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 135–139. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/30.pdf.
20. Про сільський та сільський зелений туризм: проект Закону України № 4299 від 23.10.2003 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5.
21. Безверхнюк Т.М., Бабов К.Д., Цуркан О.І. Ресурсне забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку України: потенціал курортнорекреаційної сфери. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2022. № 6(8). С. 459–470.
22. Терсіна О. Кластерна революція в Україні. *Юридична Газета*. №40 (538). 2016. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/klaster-na-revoljuciya-v-ukrayini.html>.
23. Сліпецький М.І., Маргіта М.В., Данило Я.І. Сутність та особливості кластерного підходу в управлінні туристичною сферою. *Регіональна економіка*. № 2. 2024. С. 133–139.
24. Давиденко І.В. Туристичні кластери як напрям регулювання туристичного бізнесу. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 28-1. 2018. С. 68–72.
25. Туристичний кластер Львівщини відновлює свою роботу. Управління туризму та курортів. Львівська ОВА. URL: <https://loda.gov.ua/news/110191>.
26. The European Commission. The common agricultural policy: 2023-27. URL: <https://oajournals.fupress.net/index.php/rea/article/view/14318/13523>.